

Marzanna Kuczyńska

UAM-CEG

OBYWATELE RZECZYPOSPOLITEJ W PANTEONIE ŚWIĘTYCH CERKWI ROSYJSKIEJ

Rosyjski car Piotr I oparł swoją politykę religijną na duchowieństwie małopolskim, wywodzącym się z państwa polsko-litewskiego, świetnie wykształconym, doświadczonym wyznaniowo i sprawnym organizacyjnie, w którym pokładał nadzieję na skuteczną realizację zamierzonych przez siebie reform cerkiewnych¹, by skoordynować rytm działania Cerkwi z działaniem nowego aparatu państwa. Wychowankowie Akademii Kijowsko-Mohylańskiej podjęli przede wszystkim trud zintelektualizowania szkolnictwa wyznaniowego w Moskwie, kształcenia świątłych kadr dla Kościoła, organizacji szkół różnych szczebli, a nierzadko także nowych cerkiewnych ośrodków administracyjnych, erygowanych na terenach słabo dotąd związanej z metropolią Północy. Oni egzaminowali kandydatów na duchownych, reorganizowali klasztory, kierowali pracą duszpasterską w niezwykle trudnym i wymagającym środowisku żołnierzy korpusów lądowych i morskich, gdyż imperator przykładał szczególną wagę do wychowania wojska w duchu najwyższego poszanowania dla obowiązków wobec ojczyzny². Przerzucani do najodleglejszych zakątków kraju zwalczali zsyłanych tam raskolników i prowadzili misje wśród ludów niechrześcijańskich. Aby zapewnić właściwy przebieg procesu kształcenia i funkcjonowania powierzanych im parafii, „wypisywali” z kolegów małopolskich uczonych zakonników, zakładali biblioteki, samodzielnie przygotowywali materiały edukacyjne i polemiczne, łożyli środki (także prywatne) na funkcjonowanie szkół, uczyli malarstwa ikonowego, a niekiedy nawet rzemiosła.

Duchowni kijowscy byli również pierwszymi, których wyniesiono w Rosji na ołtarze po kilkudziesięcioletniej przerwie w kanonizacjach, spowodowanej racjonalizacją duchowości i scentralizowaniem procesu kanonizacyjnego przez Piotra I³. Listę Mało-

¹ Napływ kleru kijowskiego, zajmującego najbardziej eksponowane stanowiska w Cerkwi, zaczęto ograniczać dopiero dużo późniejszymi dekretemi Elżbiety Pietrowny i Katarzyny II. Por. К.В. Харлампович, *Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь*, Казань, 1914, reprint: Mouton 1969, s. 459.

² O wychowaniu do podniesionej do rangi *sacrum* państwowości rosyjskiej epoki Piotra I pisze Oleg Kiriczenko w książce *Дворянское благочестие, XVIII век* (Moskwa 2002). Autor koncentruje się na szlachcie, lecz szeroko zarysowane tło historyczno-obyczajowe i religijne pozwala poznać wymagania stawiane wszystkim kręgom społecznym. Wiadomo, że Piotr dbał zwłaszcza o morale marynarzy, do których posyłano wybitnie uzdolnionych kaznodziejów i odpowiedzialnych kapłanów.

³ Е. Темниковский, *К вопросу о канонизации*, Ярославль 1903, s. 52–53; Е. Поселянин, *Очерки из истории русской церковной и духовной жизни в XVIII веке*. Москва 1998 (wydanie według publikacji

rusinów powołanych przez Moskwę do świętości otwiera Dymitr Rostowski (znalezienie relikwii: rok 1752, dekret kanonizacyjny 4 IV 1757 rok), metropolita tobolski, a następnie rostowsko-jarosławski, autor wielu znakomych dzieł teologicznych, homiletycznych i hagiograficznych ze słynnymi 12 tomami *Żywotów świętych* na czele. Niemal pół wieku później (1805) świętym ogłoszono Jana Kulczyckiego (Innocentego Irkuckiego), szykowanego pierwotnie na biskupa Pekinu, który ostatecznie objął biskupstwo irkucko-nerczyńskie. W 1833 roku nastąpiła druga, tym razem rosyjska kanonizacja Hioba Poczajowskiego (Jana Żelazo)⁴, wybitnego anachorety, uczonego, pisarza, tłumacza, edytora, bohatera walk o utrzymanie słynącej cudami Ławry Poczajowskiej w rękach prawosławnych. Początek panowania cara Mikołaja II uczczono kanonizacją biskupa Teodozego Uglickiego (Czernihowskiego; 9 września 1896 roku)⁵, uczonego, tłumacza, polemisty, typografa, wychowawcy duchowieństwa. Ostatnim świętym epoki „carskiej” i synodalnej był Jan Tobolski (Maksymowicz), metropolita tobolski i całej Syberii⁶.

Inni zgłoszeni wówczas do kanonizacji biskupi (np. Paweł Koniuszkiewicz) czekali na przyłączenie do grona świętych Pańskich znacznie dłużej. W czasach, jakie nadeszły wraz z rewolucją bolszewicką, starano się zapobiec fizycznej likwidacji Cerkwi, siłą rzeczy więc inne sprawy odłożono *ad acta*⁷. Sprzyjający moment dla ich przypomnienia nastąpił w okresie przygotowań do obchodów jubileuszu tysiąclecia chrztu Rusi, chociaż już w latach sześćdziesiątych ustanawiano dni wspólnej pamięci świętych, tzw. *sobory*⁸. W 1984 roku ustanowiono dzień pamięci *Soboru świętych ziemi syberyjskiej*, zapisano go w kalendarzu liturgicznym pod 10 czerwca – datą święta Jana Tobolskiego. W ramach *Soboru* w poczet świętych zaliczono kolejnych metropolitów tobolskich o korzeniach małoruskich: Filoteusza Leszczyńskiego, Antoniego Stachowskiego, Pawła Koniuszkiewicza.

Do tego grona świętych dołączył w roku 2000 jeszcze jeden kapłan z polskim, jak pisał w autobiografii, rodowodem – metropolita tobolski (1741–1742), a później rostowsko-jarosławski: Arseniusz Maciejewicz, wsławiony próbami przywrócenia patriarchatu w czasie rządów imperatorowej Elżbiety, córki Piotra I, jak również bezkompromisowym sprzeciwem wobec ingerencji władz państwowych w życie Kościoła

z 1902 r.), s. 26–28. В. Ж и в о в, *Из церковной истории времен Петра Великого. Исследования и материалы*, Москва 2004, s. 202–206.

⁴ Pierwszy po okresie unickim prawosławny biskup wołyński: Ambroży Morew (1828–1832), będąc w klasztorze, zobaczył zachowane szczątki św. Hioba i powiadomił o tym synod. W roku 1833 nakazano uroczyste otwarcie relikwii, co uczyniono 27–28 sierpnia za biskupa Innocentego Selnokrinowa. Митр. Іларіон (Огієнко), *Преподобний Іов Почаївський*; <http://hram.kiev.ua/index.php?mode=books&cat=13&parent=868&id=880>. Zob. też A. N a u m o w, *Wiara i historia. Z dziejów literatury cerkiewnosłowiańskiej na ziemiach polsko-litewskich*. Seria poświęcona starożytnościom słowiańskim, t. 1, Kraków 1996, s. 177–182.

⁵ Пор. Е.В. П ч е л о в, *Канонизация святых в царствование Императора Николая II*, www.monarchruss.org/index.php?option=com_content&task=view&id=241&Itemid=33

⁶ С.В. Ф о м и н, *Последний царский святой. Святитель Иоанн (Максимович), митрополит Тобольский, сибирский чудотворец*, Санкт-Петербург 2003.

⁷ Władysław Сурин pisze o ustaniu kanonizacji między rokiem 1918 a 1970, por. idem, *Канонизация святых в Русской церкви XX века* [w:] *Проблема святых и святости в истории России*, ред. А.Н. С а х а р о в, П. Каталано. Москва 2006, s. 237–238.

⁸ Пор. А. N a u m o w, *Synaksa (sobór) świętych białoruskich*, Prace Komisji Wschodnioeuropejskiej PAU, t. IV, red. R. Ł u ż n y, A.A. Z i ě b a, Kraków 1997, s. 141–149.

i konfiskaty majątków cerkiewnych w XVIII wieku. Z inspiracji Katarzyny II pozbawiono go święceń i skazano na dożywotnie więzienie w twierdzy rewelskiej (dziś Tallin), gdzie zmarł⁹.

Cerkiew rosyjska uznaje ponadto (od 1762 roku) kanonizację świętych Ławry Kijowsko-Pieczerskiej (z Pieczar Bliższych i Dalszych)¹⁰.

Wieloaspektowość, intensywność posługi duchowej świętych, głęboko związanych z bieżącymi sprawami państwa i Cerkwi, sprawiała określone kłopoty w przełożeniu ich ziemskiego doświadczenia na język hagio- i hymnografii. Odrzucono, między innymi, pierwsze teksty dedykowane św. Dymitrowi jako zbyt konwencjonalne, nieprzemawiające do wiary ani uczuć narodu¹¹. Krytykę wczesnych żywotów św. Innocentego, z kolei, motywowano nadmiernym przeładowaniem modelu, w którym zatraciła się normatywność obowiązującego tu jakoby wizerunku ascety¹².

Zredukowany zwykle do wybranego tylko aspektu obraz świętości Małorusinów w Kościele rosyjskim był przyczyną raczej ograniczonej ich obecności w codziennym funkcjonowaniu całej wspólnoty wiernych. Funkcjonalną wartość tych złożonych świętych biografii dla życia instytucjonalnego oraz wspólnotowego Kościoła w pełni dostrzeżono i doceniono dopiero współcześnie, kiedy Cerkiew podjęła ogromny wysiłek rechrystianizacji i ponownej ewangelizacji zateizowanego społeczeństwa, którego stan zbiorowej świadomości religijnej mogą w pewnej mierze unaocznic apele redaktorów czasopism cerkiewnych o niekorzystanie z tego typu gazet w celach użytkowych, czy też zdziwienie ludności na widok dzieci – uczestników pielgrzymek, wyrażane słowami: „takie małe, a już wierzące”.

Święci rosyjscy, wywodzący swe korzenie z terenów państwa polsko-litewskiego, stawiani są obecnie na tym samym poziomie, co najwięksi święci wielkoruscy, choć zakres ich duchowego patronatu jest, naturalnie, zróżnicowany. To już nie tylko wybrańcy Boży znani głównie lokalnym społecznościom, ale apostołowie, oświeciciele narodu, strażnicy i obrońcy Cerkwi, wiary, jedności wyznaniowej. Powszechnie publikuje się literaturę obrzędową ku ich czci, przypomina dzieje kanonizacji, rozpowszechnia ikony, wraca do historycznych biografii, organizuje konferencje naukowe. W sieci internetowej można znaleźć dziesiątki artykułów i wydawnictw książkowych, podkreślających znaczenie dla Kościoła i państwa prowadzonej przez nich działalności organizacyjnej, oświatowej, misyjnej, duszpasterskiej. Szczególnie pomyślną okazją do przypomnienia roli świętych są wszelkiego rodzaju jubileusze (urodzin, śmierci, kanonizacji) albo odnalezienie relikwii, uważanych przeważnie za bezpowrotnie stracone.

Najżywszą pamięć o tych herosach ducha zachowano w regionach, z którymi byli bezpośrednio związani poprzez obowiązki administracyjne. To dziś centra odnowy

⁹ *Изгнанный правды ради. Жизнь святителя Арсения (Мацеевича)*, Москва 2001; reprint według: Священник М. Попов, *Арсений Мацеевич, митрополит Ростовский и Ярославский*, Москва 1905.

¹⁰ А. Наумов, op.cit., s. 175. Wśród nich dziś wymienia się także biskupa Koniuszkiewicza, pochodzącego z Sambora, który najprawdopodobniej za zgodą Katarzyny II powrócił do klasztoru i tam zmarł 4 XI 1770.

¹¹ Свяtitель Димитрий Ростовский, *Житие. Поучения*, т. 1. *Лучшие произведения русской духовной литературы*, Москва 2005, s. 133–134.

¹² Н.К. Чернышова, *Жития св. Иннокентия Иркутского в дореволюционном российском книгоиздании* [w:] *Конфессии народов Сибири в XVII-начале XX вв.: развитие и взаимодействие*. Материалы Всероссийской научной конференции (3–4 февраля 2005 г.), Иркутск 2005. <http://mion.isu.ru/pub/sb-confess/index.html>

i rozwoju poszczególnych kultów, skąd promieniują one na resztę kraju. Prym na tym polu wiedzy Syberia, gdzie pracowała, krócej bądź dłużej, większość z nich – do *Soboru syberyjskich świętych* należą: Dymitr Rostowski (Tuptało †1709); Filoteusz Tobolski (Leszczyński; †1727); Jan Tobolski (Maksymowicz; †1715); Antoni Tobolski (Stachowski; †1740); Paweł Tobolski (Koniuszkiewicz; †1770); Innocenty Irkucki (Kulczycki; †1731).

Czołową ideą, kierującą przywracaniem sakralnej, ale w dużym stopniu także historycznej pamięci o Syberii, jest swego rodzaju mit „początku”¹³, w którym wybitne jednostki, wybrane spośród wielu, biorą w duchowu administrację bezkresne połacie niecywilizowanych, dzikich ziem, gdzie rządzą pogańskie bóstwa, i wprowadzają tam chrześcijański ład. W żywocie Innocentego Irkuckiego czytamy:

„W 1620 roku erygowano eparchię syberyjską w mieście Tobolsku. Ale jeden biskup na tak ogromny obszar to, oczywiście, za mało; więc życie cerkiewne Syberii przez całe XVII stulecie przedstawiało sobą smutny obraz krzyczących nieporządków. Brakowało duchowieństwa, wiele cerkwi nie miało chóru, klasztory działały bez ustawu, a i mnisi byli mnichami tylko z nazwy. Wśród wierzących, nie wyłączając kleru ani zakonników, zdarzały się takie wady i panowała taka demoralizacja, że nieprzyzwoicie byłoby i pisać o tym. Syberia potrzebowała apostołów wiary Chrystusa”¹⁴.

Apostołowie przybywają z południowego Kijowa, by na dalekiej Północy mnożyć chwałę Bożą. Kategorie jedności i dziedzictwa stają się więc jednymi z głównych pojęć służących kreowaniu wizerunków syberyjskich metropolitów, ich fundament tworzy idea kultu ziemi świętej, ściśle wiązana w tradycji religijnej z dawną stolicą Rusi. Stamtąd od zarania ruskiego chrześcijaństwa pochodzili biskupi, którzy poprzez swą posługę pasterską włączali w zakres pojęcia „Święta Ruś” coraz to nowe terytoria.

Życie religijne Syberii koncentrowało się początkowo w gubernialnym Tobolsku, niedługo później rangę ważnego centrum duchowego zyskał Irkuck, a po części także Tiumeń, gdzie rezydował Leszczyński, kiedy nie zarządzał diecezją. Analogicznie, zasadniczo, do modelu kijowskiego dzisiejsze piśmiennictwo sakralne otacza te miasta (przede wszystkim Tobolsk) legendą, która wyraża przekonanie o ich szczególnej roli w Boskim planie zbawienia¹⁵, powiązanej z misją apostołską świętych biskupów. Hagiograficzne dzieje *Soboru syberyjskich świętych* rozpoczynają się następująco:

„Wraz z przyłączeniem Syberii do Rosji rozpoczęła się historia diecezji tobolsko-syberyjskiej, założonej w 1620 jako arcybiskupstwo, a później przekształconej w metropolię, z której następnie wyodrębniano inne eparchie syberyjskie. Były »stołeczny gród Tobolsk«, założony w 1587 roku, stał się miastem katedralnym. Z Tobolska rozchodzili się misjonarze, aby oświecać lud światłem wiary Chrystusa w najdalszych krańcach Syberii. Od samego początku swego istnienia diecezja

¹³ Mimo iż pierwsze kroki zmierzające ku kolonizacji Północy uczyniono już w XVI wieku, na wiek XVII zaś datuje się pierwsze utwory literackie powstałe na tych terenach i pierwsze eparchie cerkiewne, to dzieło trwałego polityczno-duchowego związania Południowej i Wschodniej Syberii z metropolią przypisywane jest dopiero osiedleńcom (duchowieństwu parafialnemu, zakonnikom, urzędnikom administracji państwowej, wojskowym, zesłańcom) przybyłym tam w XVIII stuleciu. Typowa idea „początku” charakterystyczna jest dla literatury i kultury okresu Rusi Kijowskiej. Por. I. L i s, *Święci w kulturze duchowej i ideologii Słowian prawosławnych w średniowieczu (do XV w.)*, Kraków 2004, s. 138.

¹⁴ <http://www.saints.ru/i/9-Innokentii-Irkutskii-.html> Przekłady z języka rosyjskiego, o ile nie podano inaczej, nasze.

¹⁵ Ze względu na rosnące znaczenie idei opatrnościowej temat wart jest odrębnego opracowania.

Tobolska miała, z łaski Bożej, w gronie świętych męczennika Bazylego Mangazejskiego (†23 marca 1600). W późniejszych latach Pan Bóg objawił tu wielu innych świadków wiary i pobożności, sławiących ziemię syberyjską świętością swego życia oraz trudami w służbie Cerkwi i Ojczyzny”¹⁶.

Tradycyjnie, doborem „apostołów” misji kieruje nadprzyrodzona idea wybraństwa, w tym szczególnym wypadku jednak biorąca za perspektywę wolę Boga, łączoną z ziemską wolą cesarza¹⁷. Typowy dla cerkiewnych biogramów syberyjskich misjonarzy jest słynny w historiografii cytat z listu Piotra I (18 czerwca 1700) do Warłaama Jasińskiego, metropolity kijowskiego:

„[...] poszukać w miastach małoruskich i w klasztorach wśród archimandrytów i ihumenów albo innych znamienitych zakonników człowieka nie tylko dobrego, cnotliwego życia i pobożnego, ale też uczonego, żeby on, będąc metropolitą w Tobolsku, mógł z Bożą pomocą, powoli, na Syberii i w Chinach ludność pogrążoną w ślepotę idolatrii przywozić ku poznaniu prawdziwego Boga”¹⁸.

Tym samym w świętą pionierską działalność hierarchów Kościoła nierozzerwalnie wpisano realizację programu ekonomiczno-kulturowego panujących, którzy uważali metody wyznaniowe za najskuteczniejszy bodaj sposób powiązania i społeczno-gospodarczego ujednoczenia terytoriów europejskich z azjatyckimi, nad którymi władza Rosji prócz miast lub twierdz sprawowana była właściwie tylko na papierze. Jan Maksymowicz, odprawiając pierwszą prawosławną misję do Pekinu pod przywództwem archimandryty Hilariona Leżajskiego (1715), przypomniał, że jednym z zadań do wykonania, powierzonych jej członkom przez władcę, było zbieranie informacji o Chinach, jak również nawiązanie i podtrzymywanie dobrosąsiedzkich stosunków między oboma krajami¹⁹.

Zsymbolizowany do zespołu najwyższych wartości kościelno-państwowych, duchowo-praktyczny cel pracy misjonarskiej determinuje typ wybieranych do niej osób. Zawsze są to postaci wyjątkowe, wyróżniające się na tle ogółu duchowieństwa, utrzymujące bliskie relacje ze szczytami hierarchii kościelnej. Jasiński, jak wiadomo, polecił carowi na metropolitę Tobolska najwybitniejszego mnicha, jakiego znał – Dymitra Rostowskiego, a gdy ten odmówił wyjazdu, katedrę zaproponowano Filoteuszowi Leszczyńskiemu, który dał się poznać jako m.in. świetny zarządca Ławry Kijowsko-Pieczerskiej. Podobnie inni biskupi mianowani na syberyjskie eparchie należeli do elit uczonego duchowieństwa. Młodszy, jak Kulczycki, Koniuszkiewicz, Maciejewicz, rozpoczęli kariery w Kijowie (albo w Czernihowie) i kontynuowali je w reprezentacyjnych placówkach religijnych lub oświatowych Moskwy czy Petersburga. Maciejewicz mógł się poszczycić również sporym doświadczeniem misyjnym²⁰.

¹⁶ *Русские святые: 1000 лет русской святости*. Жития собрала мон. Таисия (Карцева). АЗБУКА 2004.

¹⁷ Szerzej o misyjnej polityce cara: О. К и р и ч е н к о, *Дворянское благочестие...*, s. 99.

¹⁸ А.И. Сулоцкий, *Жизнь Святителя Филофея, митрополита Сибирского и Тобольского, просветителя сибирских инородцев* [w:] idem, *Сочинения в 3 томах*, т. 2: *О сибирском духовенстве*, Тюмень 2000, s. 19–20.

¹⁹ С.В. Фомиин, *Последний царский святой...*, s. 42. Myśl o możliwości ekspansji, przynajmniej duchowo-ekonomicznej, w kierunku Chin Piotr I powziął w roku 1698, gdy dowiedział się o istnieniu w Pekinie kolonii prawosławnych Kozaków z oddanego Chińczykom Albazina.

²⁰ Już na początku swojej kariery duchownej Arseniusz był wysyłany przez Stachowskiego, aby nawracać staroobrzędowców i nauczać rdzennych Syberyjczyków. *Изгнанный правды ради...*, s. 15.

Z całą świadomością literatura duchowna eksponuje przyjaźń Dymitra Rostowskiego z namiestnikiem patriarszego tronu – Stefanem Jaworskim. Jaworski był zarazem kolegą szkolnym Filoteusza Leszczyńskiego, którego też wyniósł do godności biskupiej. Razem zaś z Teofanem Prokopowiczem w obecności cara Piotra udzielił sakry biskupiej Innocentemu Kulczyckiemu i wyniósł do godności metropolity Antoniego Stachowskiego. Swoją wagę mają powiązania Maksymowicza ze św. Teodozym Uglickim, który, z kolei, był słuchaczem Kolegium Kijowsko-Mohylańskiego w okresie jego największego rozkwitu i znał wspaniałych rektorów uczelni, krasomówców oraz pasterzy: Innocentego Gizela i Łazarza Baranowicza. Podczas studiów nauczał go Epifaniusz Sławinecki, a kolegami z ławy szkolnej byli słynni późniejsi kaznodzieje i nauczyciele: Joannicjusz Galatowski, Antoni Radziwiłłowski, Symeon Połocki.

Antoni Stachowski to pierwszy profesor Kolegium Czernihowskiego, który głosił kazania w tamtejszej katedrze za czasów biskupstwa Jana Maksymowicza. Jako biskup tobolski aktywnie współpracował z Leszczyńskim, docenił talent oratorsko-polemiczny młodego Maciejewicza. Ten zaś przyjaźnił się z Ambrożym Juszkiewiczem – pierwszą osobą synodu czasów Elżbiety Pietrowny. Paweł Koniuszkiewicz dłuższy czas spędził w środowisku moskiewskiej Akademii Grecko-Słowiańsko-Łacińskiej i klasztorów Petersburga.

Taki sam walor panegiryczny zyskują informacje o szlacheckim pochodzeniu biskupów, które niezależnie od wiedzy czy pozycji w hierarchii cerkiewnej gwarantowało im wysoki status społeczny²¹. Równie chętnie przypisuje się małoruskim świętym tradycje rodów kapłańskich, oczywiście prawosławnych, choć niekiedy także unickich. Starsze materiały literackie odnotowują zwykle fakt polskiego pochodzenia niektórych hierarchów (Kulczycki, Maciejewicz), dzisiaj wszakże najczęściej jest on usuwany z kanonu żywotopisarskiego.

Nie kwestionując zasług państwa dla działalności północnych diecezji, konwencja hagiograficzna uwzględnia problem uciążliwych warunków zewnętrznych bytowania Cerkwi, szczególnie konfrontacji między zwierzchnością duchowną a świecką²², do jakiej dochodziło na tle prerogatyw władzy, skąpych finansów albo kiepskich warunków socjalnych kleru²³. Powtarzały się sytuacje, gdy wyznaczona duchownym pensja ze Skarbu Państwa nie była wypłacana, lecz podatki od niej ściągano regularnie (spotkało to np. Leszczyńskiego i Kulczyckiego). Kulczycki sam zajmował się szyciem szat liturgicznych, Maciejewicz wielokrotnie protestował przeciwko przysyłaniu do klasztorów emerytowanych żołnierzy lub osób chorych psychicznie, które zajmowały miejsca zakonników.

Poczet świętych syberyjskich wypada rozpocząć od Dymitra Rostowskiego, jednego z największych w panteonie wybrańców Pańskich rosyjskiej Cerkwi. Do Tobolska

²¹ Duchowieństwo wielkoruskie przeważnie wywodziło się z niższych warstw społecznych.

²² Historyk, Aleksander Nikołajew, stwierdza: „głównymi przeciwnikami Filoteusza w jego pracy pasterskiej nie byli, co zaskakujące, szamani ani muzułmanie [...], lecz lokalna rosyjska administracja”. Idem, „Бачка” Филофей – просветитель земли Сибирской, www.voskres.ru/podvizhniki/philophey.htm

²³ W Irkucku, na przykład, biskup dłuższy czas nie miał własnego domu i musiał opłacać wynajmowane dla siebie i współpracowników pomieszczenia. Z jednej strony sytuacja ta warunkowana była niejaką obojętnością gubernatorów, z drugiej – traktowaniem Kościoła jak jeszcze jednej instytucji państwowej, skutkiem czego na Cerkiew przenoszono m.in. obowiązek finansowania działań misyjnych lub oświatowych.

Dymitr nigdy nie dotarł²⁴, lecz pamięć o metropolicie jest na Północy ciągle żywa. Jego imię zawsze wymienia się pośród tamtejszych świętych hierarchów. Każdy kolejny wyniesiony na ołtarze biskup Syberii jest w jakimś stopniu „następcą św. Dymitra”, co ma w literaturze obrzędowej wybitnie pochwalny wydźwięk, szczególnie wobec faktu, że historiografia syberyjska XIX wieku upowszechniła obraz Rostowskiego jako aktywnego administratora tych ziem²⁵. Św. Dymitr uosabia ideał XVIII-wiecznego hierarchy, misjonarza, nauczyciela, pasterza oddającego się służbie Kościołowi i ojczyźnie. To „ojciec duchowy” religijnego ruchu racjonalno-oświatowego, który wytyczał kurs rosyjskiej Cerkwi przez całe dziesięciolecie. Dziś stale obecny w świadomości wiernych, chociażby poprzez swoje dzieła.

Miejsce na wierzchołku zgromadzenia świętych misjonarzy Syberii zajmuje Innocenty Irkucki (1727–1731) – patron misjonarzy Północy. Oddelegowany przez Piotra I w randze biskupa (1721) do Pekinu, Kulczycki nie został wpuszczony na terytorium chińskie z uwagi na wzrost napięcia politycznego między Petersburgiem a cesarstwem. Po kilkuletnim oczekiwaniu przy granicy, gdzie już rozpoczął pracę misyjną wśród ludności mongolskiej wyznania przede wszystkim buddyjskiego, Kulczycki został odwołany z funkcji kierownika misji i skierowany do Irkucka na powołaną wówczas do życia katedrę biskupią²⁶, o którą, ze względu na wielkość obszaru znajdującego się pod zarządem metropolity tobolskiego, duchowieństwo moskiewskie zabiegało jeszcze w końcu poprzedniego stulecia. To pewnego rodzaju „niepowodzenie” otworzyło nowy etap w karierze cerkiewnej Kulczyckiego. Kierował on swoją rozległą eparchią jedynie cztery lata (1727–1731), a zdobył sławę „Boga Syberii”, był tam czczony na równi ze św. Mikołajem. Rodzice powszechnie nadawali męskim potomkom jego imię – syberyjscy autorzy dowodzą trwałości pamięci o świętym faktem, że do dzisiaj po patronimikum *Innokentiewicz* można poznać człowieka z Północy²⁷.

Literatura liturgiczna dedykowana Kulczyckiemu nie odzwierciedla takiego uwielbienia ludu ani tym bardziej nie wskazuje na jego status apostoła. Wpływ na tradycyjny wizerunek sakralny świętego wywarł fakt, iż kanonizowano go jako cudotwórcę, nie misjonarza, najważniejszym bowiem czynnikiem kreującym obraz świętości były normujące wymogi kanonu typologicznego, do jakiego zaliczono postać. Współczesne potrzeby Cerkwi korygują ten model, najnowsza hagiografia uwypukla zasługi misyjne Innocentego, dychotomię zaś pomiędzy jego zróżnicowanymi, bogatymi żywotami a schematyczną raczej hymnografią niwelują próby upowszechniania nowszych tekstów akatystowych, gdzie posługa duchowa kapłana opisana jest w mniej uproszczony sposób²⁸, Innocente-

²⁴ Św. Dymitr, dzierżący rok tytuł metropolity Tobolska (21 III 1701–1702), wymówił się od wyjazdu wiekiem, chorobą i zaangażowaniem w dzieło spisywania żywotów świętych, którego nie mógłby kontynuować w dalekich stronach, pozbawiony materiałów literackich. *Святитель Димитрий Ростовский...*, s. 11.

²⁵ А.И. Сулоцкий, *Святой Димитрий Ростовский, как архипастырь сибирский* [w:] idem, *Сочинения в 3 томах*, т. 2: *О сибирском...*, s. 5–17.

²⁶ Biskupstwo irkucko-nerczyńskie erygowano 15 stycznia 1727 roku ustawą Katarzyny I. Wydzielono je za biskupstwa Antoniego Stachowskiego z metropolii tobolskiej. Т.Д. Романцова, *Иркутская епархия (275 лет со дня создания)* http://admirk.govirk.ru/Kalendar2002/eparchia.htm#_ftn1

²⁷ *Четыре года – и целая вечность*, „Пятница” 5.07.2005.

²⁸ Por. akatyst zamieszczony na oficjalnej stronie irkuckiej eparchii <http://eparhia.irk.ru/index.php?id=6> Pisałam o tym w artykule: *Święty Innocenty Irkucki w literaturze liturgicznej. Zarys problemu* [w:] *Nomen est omen. Zeichen und An-Zeichen In der slawischen Sprachen*. Festschrift für Manfred Niemeyer zum 60. Geburtstag. Hrsg.

mu zaś, przez pamięć wysiłku chrystianizacji nadgranicznych osad mongolskich i troski o prawdziwą wiarę poddanych jego biskupiej zwierzchności, nadano godność „równego apostołom”, jak św. Włodzimierzowi Wielkiemu czy księżnej Oldze.

Wzorem Tobolska Kościół irkucki dba o przybliżenie wiernym postaci swego czołowego świętego. Okazją do upowszechnienia jego biografii oraz zasług, jakie oddał Cerkwi, było 200-lecie odkrycia relikwii²⁹ – w związku z tym rok 2005 ogłoszono rokiem Innocentego. Informację tę podano na oficjalnej konferencji prasowej. Na stronie internetowej eparchii zamieszczono link poświęcony jubileuszowi. W ramach obchodów odprawiano uroczyste nabożeństwa ku czci biskupa, odbywały się prezentacje i dyskusje na jego temat, organizowano wystawy w szkołach i reprezentacyjnych gmachach Irkucka. Odnowiono przedrewolucyjne bractwo cerkiewne pod wezwaniem Innocentego. Nakręcono film o świętym, wyreżyserowano sztukę teatralną, ogłoszono przyszłe wydanie książki. Bezpłatnie rozdawano dedykowany mu żywot z akatystem. Ukoronowaniem religijnych uroczystości była unikatowa, trwająca miesiąc, procesja z relikwiami biskupa po Syberii i Dalekim Wschodzie, odbywająca się koleją i drogą powietrzną. Jubileusz odbił się głośnie echem w armii rosyjskiej, której święty patronuje³⁰ – wojsko postanowiło nadać jednemu ze swoich samolotów zwiadowczych stacjonujących w Czeczenii imię św. Innocentego. Z tego samolotu latem 2006 roku, po serii tragicznych katastrof lotniczych, błogosławiono stolicę diecezji i jej okolice w nadziei przełamania fatalnego zbiegu okoliczności. Relikwie Innocentego odbyły uroczystą peregrynację do szkoły lotniczej, gdzie z honorami były witane przez słuchaczy i dowództwo placówki³¹. Część świętych szczątków złożono w kaplicy św. Dymitra Dońskiego, opiekuna rosyjskiej stolicy, symbolu walki Rosjan o niezależność państwową i wolność religijną.

Irkuck czci pamięć Kulczyckiego nie tylko od święta, w mieście corocznie organizowane jest religijno-etyczne sympozjum naukowe pod hasłem „Innokentijewskije Cztiennija”. Ufundowano ponadto nagrodę jego imienia, przyznawaną działaczom kultury, oświaty, religii, pisarzom oraz publicystom za znaczący wkład w badania nad historią i współczesnością irkuckiej diecezji.

W szeregu największych świętych Syberii obok Innocentego Irkuckiego stawiany jest Jan Tobolski – patron ziemi syberyjskiej, ze względu na administrowanie czołową katedrą regionu, jak również stosunkowo wczesną kanonizację, a co za tym idzie, ugruntowanie kultu na poziomie obrzędowo-literackim i społecznym. Jana kanonizowano podczas I wojny światowej (1916) jako pasterza, cudotwórcę, ale także mającego Bożą moc jasnowidza, który przepowiedział Piotrowi I zwycięstwo pod Połtawą. Żywiono nadzieję, iż jego niebiańskie wstawiennictwo wesprze działania cara Mikołaja II, darzącego Jana szczególną czcią, podniesie ducha bojowego wojska oraz wzmocni siły narodu, udręczonego przedłużającymi się walkami i klęskami żywiołowymi. Współcześnie „militarny” aspekt świętości biskupa, wyraźnie dostrzegalny w jego

H. Walter, Greifswald 2007, s. 144–148. W słowniku biograficznym misjonarzy rosyjskich Kulczycki nie jest jednak umieszczony wśród apostołów, lecz biskupów. *Биографический словарь...*, s. 141–143.

²⁹ Faktycznie jest to jubileusz ustanowienia ogólnocerkiewnego kultu świętego, relikwie odkryto bowiem dużo wcześniej (1764).

³⁰ Kulczycki pewien czas pełnił funkcję zwierzchnika duszpasterstwa polowego we flocie.

³¹ <http://eparhia.irk.ru/news/fullnews.php?id=123>

służbie, idzie w zapomnienie, coraz silniej wpisuje się Maksymowicza w schemat misyjny, związany z próbami chrystianizacji Chin i szerzeniem wiary prawosławnej wśród syberyjskich autochtonów. Literatura nazywa go następcą Leszczyńskiego, który mimo krótkiej, bo 4-letniej zaledwie kadencji nie zaprzepaścił dzieła wielkiego poprzednika – przez swoich misjonarzy chrzczył zislamizowanych Tatarów (podaje się liczbę trzystu nawróconych), a dla umocnienia w wierze rozsyłał nowo ochrzczoneym słynące cudami ikony Matki Bożej, opatrzone modlitwami oraz własnym błogosławieństwem, ażeby tym skuteczniej zapobiec powrotowi pogaństwa³².

Autorytet św. Jana utrwalają rozliczne inicjatywy władz diecezji tobolsko-tiumeńskiej, które uznały metropolitę za jej duchowego opiekuna i podniosły do rangi symbolu. Dni pamięci świętego w czerwcu i październiku są ważnymi dniami okręgu, tym bardziej że na główne święto (10/23 czerwca) przypada też dzień pamięci *Soboru świętych ziemi syberyjskiej*. O znaczeniu uroczystości świadczy jej nazwa: „Dni Hierarchów Syberyjskich” (*Дни Святителей*). Z wydarzeniami *stricte* rytualnymi współgrają imprezy towarzyszące. To wielkie święto oświaty chrześcijańskiej – absolwenci Seminarium Duchownego otrzymują dyplomy ukończenia studiów, a kler diecezjalny rozpoczyna misyjną wyprawę statkiem po Obie i Irtyszu z relikwiami Jana, zwaną „Słowiańską pielgrzymką” (*Славянский ход*), podczas której statek przybija do mijanych osiedli, kapłani odprawiają liturgie, udzielają sakramentów, organizują procesje. Kilkundniową peregrynację kończy seminarium naukowe poświęcone tematyce religijnej. Przybywają na nią duchowni i świeccy – teologowie, historycy sztuki, antropologowie, etnografowie, studenci. W wigilię święta Jana Tobolskiego odbywa się zjazd członków ruchu młodzieżowego *Młoda Prawosławna Syberia*. Przy trumnie z ciałem świętego biskup podsumowuje mijający rok, ogłasza plany działania na przyszłość i podaje program ważniejszych przedsięwzięć chrystianizacyjnych.

Duchowa opieka św. Jana łączona jest z tradycją doniosłego dla rosyjskiej pobożności patronatu maryjnego. W roku 1998 patriarcha Aleksy II przekazał Tiumeniowi kopię cudownego wizerunku Matki Bożej Kazańskiej. Od tej pory Maryja i św. Jan wspólnie opiekują się ziemią tiumeńską. Rok temu, gdy organizowano procesję (*крестный ход*) lotniczą wokół Tiumenia z ikoną Kazańską, by błagać o odwrócenie klęski suszy, zabrano do samolotu nie tylko cudowny obraz Bogurodzicy, lecz również ikonę-relikwiarz Jana Tobolskiego, przy którym odmawiano modlitwy³³.

Nie można wszakże przewidzieć, jak długo Kulczycki i Maksymowicz utrzymają swoją uprzywilejowaną pozycję w hierarchii syberyjskich świętych, rośnie im bowiem poważny konkurent do palmy pierwszeństwa – Filoteusz Leszczyński, który kierował diecezją tobolską dwa razy (1702–1711 oraz 1715–1720) i w pełniejszym wymiarze urzeczywistnia typ misyjny³⁴.

³² С.В. Фомин, *Последний царский святой...*, s. 41–44.

³³ Relację z procesji ilustruje ciekawa kompozycja plastyczna – składa się na nią lotnicza fotografia Tiumenia, po bokach której wkomponowano ikony Matki Bożej Kazańskiej oraz Jana Tobolskiego, co stanowi daleką być może, ale jednak analogię do znanego wizerunku *deisis*, symbolizującego wstawienictwo Maryi i Jana Chrzciciela (lub Ewangelisty) za ludzkością u Chrystusa.

³⁴ А.И. Сулоцкий, *Жизнь Святителя Филофея...*, s. 18–63; А. Николаев, op.cit.; E.V. Anisimov, *Missione ortodossa e stato moderno all'epoca di Pietro il Grande* [w:] *Le missioni della Chiesa Ortodossa Russa*. Atti del XIV Convegno ecumenico internazionale di spiritualita ortodossa sezione russa. A cura di A. Mainardi, przeł. M. Moretti, Bose 2006, s. 107–122.

Późne wyniesienie Filoteusza na ołtarze (1984), w uniemożliwiających praktycznie rozwój kultu czasach światopoglądu materialistycznego, sprawiło, że indywidualna literatura obrzędowa ku jego czci dopiero powstaje, ale publikowane obecnie żywoty czy artykuły prasowe dają podstawy, by prognozować, iż metropolita tobolski stanie w jednym rzędzie z największymi świętymi misjonarzami rosyjskimi. Zainteresowanie postacią biskupa wzmogło odnalezienie jego relikwii w październiku 2006 roku³⁵. Moskiewski pisarz, Maksym Jakowlew, poproszony o opracowanie biografii Leszczyńskiego, powiedział:

„Kiedy zaproponowano mi napisanie książki o biskupie Filoteuszu, nie podejrzewałem, jaką wielką figurą był ten człowiek, równy swoją wielkością Stefanowi Permskiemu. To prawdziwy apostoł Syberii, wielki oświeciciel. To wzniosła postać historyczna, gratuluję Tiumeniowi, mało miast może poszczycić się człowiekiem tego formatu”³⁶.

Filoteusz zyskał miano „chrzciela” narodów tumeńskiej północy, przypisuje mu się dziesiątki tysięcy chrztów udzielonych miejscowym „bałwochwalcom”. Akcentowane jest jego poświęcenie powołaniu – prowadził służbę misyjną tam, gdzie „wszyscy rezygnowali”. Zwołał ogólnosyberyjski sobór w Tobolsku-Jenisiejsku, na którym m.in. omawiano kwestie chrystianizacji pogan³⁷. Osobiście podjął wyprawę do Jakucji i na Kołymę. Głosił Słowo Boże wzdłuż brzegów Obu i w całej Zachodniej Syberii, przypuszcza się, że dotarł do Syberii Wschodniej. Wysłał misjonarzy na Kamczatkę. Zapoczątkował misję wśród ludności muzułmańskiej, której na skutek intensywnej propagandy islamskiej szybko się powiększała (jej niepowodzenie tłumaczy się brakiem poparcia ze strony władz państwowych). Leszczyński pierwszy organizował wyjazdy kapłanów rosyjskich do Chin³⁸, delegował tam uczniów do nauki języka potrzebnego w celach misyjnych. Właśnie on, zaniepokojony demoralizacją i upadkiem wiary „rosyjskiej sotni” w Pekinie, był inicjatorem wysłania na tamtejszą placówkę duchownego z tytułem biskupa, który skutecznie zapobiegłby zepsuciu obyczajów żołnierzy oraz ich rodzin, i przywróciłby tę nieliczną, ale ważną wspólnotę prawosławia³⁹.

Kapitałne znaczenie dla wizerunku świętości Filoteusza ma wprowadzanie chrześcijaństwa metodami pokojowymi, do których, według tradycji, przekonywał cara oraz urzędników gubernialnych. Innym atutem metropolity jest w ujęciu hagiograficznym dobre zdrowie i odporność fizyczna – dzięki nim, w przeciwieństwie do wielu północnych hierarchów, mógł z powodzeniem długie lata sprawować swoje liczne obowiązki pasterskie. Mimo ostrego klimatu i trudności komunikacyjnych, utrzymywał ścisły kontakt ze stolicą kraju, kilkakrotnie objeżdżał administrowane tereny, wizytował parafie.

³⁵ „Сибирская Православная Газета” 2006/10.

³⁶ Informacja z 22.03.2007 <http://www.tyumen-city.ru/sobitii/yr2007/mn3/dy22/571/>

³⁷ *Биографичный словарь миссионеров Русской Православной Церкви*. Автор-сост. С. Широков. Москва 2004, s. 105; А.В. Дулов, А.П. Санников, *Православная Церковь в Восточной Сибири в XVII – начале XX веков*. Иркутск 2006 http://www.irkutsk.iriss.ru/pub/church/2_1.html

³⁸ Troska o misję chińską leżała w obowiązkach metropolity tobolskiego, któremu władca oddał znaczące prawa administracyjne w Cerkwі. С.В. Фомин, *Последний царский святой...*, s. 41.

³⁹ *Неудавшееся посольство русского православного епископа в Китай*, сообщ. П. Савитов, С.-Пб. 1873; В.П. Петров, *Российская Духовная миссия в Китае*, Вашингтон 1968, s. 15.

Wiele uwagi misjonarz poświęcił Tiumeniowi, centrum staroobrzędowców. Żeby zniwelować ich negatywny wpływ na okoliczną ludność, założył w mieście klasztor i osiadł tam w ostatnich latach życia. Dziś znów otwarto monaster św. Trójcy, na podwórzu wzniesiono pomnik fundatora. Jeden ze skwerów miejskich nazwano imieniem Filoteusza, u znanego pisarza zamówiono książkę biograficzną, wybito medal ku czci metropolity.

Dużą rolę w dziele upowszechniania sakralnej drogi życia biskupów Syberii odgrywa internetowa strona absolwentów Tobolskiego Seminarium Duchownego, gdzie administratorzy zamieszczają dedykowane im teksty obrzędowe, jak również teologiczno-moralną twórczość literacką, która wyszła spod ich ręki⁴⁰.

W cieniu wymienionych wyżej świętych pozostają dwaj kolejni metropolici Tobolska: Antoni Stachowski (1721–1740) i Paweł Koniuszkiewicz (1757–1768). Podstawą kultu Stachowskiego jest aktywność chrystianizacyjna (choć autor *Słownika biograficznego misjonarzy rosyjskich* pominął go w swojej pracy), skupiona przede wszystkim na czuwaniu nad misją prawosławną w Pekinie⁴¹ i na Kamczatce, a także na głoszeniu prawdy Bożej staroobrzędowcom licznie zamieszkującym Syberię. Hagiografowie, kształtując święty obraz Antoniego, piszą o nim jako o „towarzyszu i kontynuatorze” dzieła św. Filoteusza.

Św. Paweł Tobolski zyskuje ciekawy i zróżnicowany wizerunek hagiograficzny, bez wyraźnie zarysowanego punktu ciężkości. To misjonarz zmagający się z szamanizmem i idolatrią koczowniczych plemion południowej Syberii, ale także surowy asceeta, wychowawca i nauczyciel. Jednakże do tych utrwalonych przez tradycję wyznaczników świętości dodano topos walki o niezależność Cerkwi, który z uwagi na doniosłość problemu może zdominować przyszłe sakralne przedstawienie Pawła⁴². Pewien wpływ na ten stan rzeczy mogła wyrzucić kanonizacja Arseniusza Rostowskiego jako męczennika, niesłusznie cierpiącego w imię wolności Kościoła, z którym historiografia na trwałe związała osobę Pawła Tobolskiego⁴³.

Obecnie, ze zrozumiałych względów, aktywność apostołska metropolitów syberyjskich uznana została za główną, lecz równie ważną częścią zbiorowego modelu ich świętości jest motyw pasterza, kierownika duchowego. Charakter pełnionych obowiązków duszpasterskich sprawia, że pojmowane są one w kategoriach misji wewnętrznej, biorącej za cel radykalne podniesienie poziomu wiedzy religijnej i doskonalenie życia duchowego. Ten wymiar służby obejmuje funkcję nauczycielską, w ramach której zakładano szkoły (słowiano-łacińskie, „mongolskie”) z klasami teologicznymi, gromadzono biblioteki, pisano lub tłumaczono dzieła etyczno-polemiczne, promowano kaznodziejstwo, nauczano dzieci wszystkich stanów, kształcono i dyscyplinowano kler – zarówno parafialny, jak i zakonny. Nie gaśnie pamięć o sztuce dramatycznej, przyniesionej przez przybyszów z Kijowa, a wykorzystywanej do celów dydaktycznych. Dzisiaj, kiedy często podnoszą się głosy przeciwko obecności teatru w Cerkwi, jego zwolennicy przypominają czasy kijowian, którzy sukcesy oświatowe niejednokrotnie zawdzięczali widowiskom religijnym.

⁴⁰ Por. <http://tds.net.ru/index.php?option=content&task=section&id=5&Itemid=45>

⁴¹ Metropolita wyprawił drugą grupę misjonarzy do Chin na czele z Antonim Płatkowskim.

⁴² Por. <http://www.saints.ru/p/PavelTO.html>

⁴³ Współcześni historycy Cerkwi dowodzą, iż powiązania takie nie znajdują żadnego uzasadnienia.

Uczony-biskup to zarazem „dobry pasterz”, swoim zaangażowaniem w działalność charytatywną wypełnia konkretną treścią typizującą zwykle w piśmiennictwie obrzędowym frazy o opiece nad przysłowiowymi „wdowami i sierotami”. Jego wzór dopełnia rys gospodarza, który mnoży materialne zasoby diecezji. W przypadku Syberii dużą wartość ma zastępowanie budownictwa drewnianego murem, nauczanie koczowników rzemiosła i wprowadzanie rolnictwa.

Zasadnicze wyróżniki świętości hierarchów Północy współtworzą sakralny obraz Arseniusza Maciejewicza, choć nie należą tu do głównych. Kompletu dedykowanych metropolicie rostowskiemu tekstów liturgicznych jeszcze wprawdzie nie ma, ale już można przypuścić, że będzie to kult wyjątkowy, odpowiadający wymogom współczesności, o czym m.in. przekonuje fakt wpisania biskupa do wielu różnych *soborów: świętych wołyńskich, rostowskich, sołowieckich, petersburskich, estońskich*. Znajdujące się w obiegu czytelnictwem żywoty i pierwsze kompozycje hymnograficzne ku jego czci kładą nacisk na bezwzględną wierność prawdzie Bożej niezależnie od okoliczności. Arseniusz staje się w powszechnej świadomości uosobieniem Kościoła poddanego presji laickiego państwa i „bezbożnych” władz świeckich, przeprowadzających swoją wolę wszelkimi dostępnymi im środkami⁴⁴.

Poza omówionym wyżej nurtem pozostają dwaj wielcy święci rosyjscy, którzy swoją posługę duchową sprawowali na ziemiach ukraińskich.

Hioba Poczajowskiego tradycja literatury liturgicznej łączy z walką przeciwko wpływowi innowierstwa, płynącego głównie z łacińskiego Zachodu. Święty postawiony został przez Cerkiew na straży „wolności i czystości wiary na zachodnich krańcach rosyjskiej ziemi, by wskazywać właściwą drogę życia wszystkim, którzy odpadli od prawdziwego Kościoła”. Aleksander Naumow akcentuje powiązanie kultu Hioba, podobnie jak całej Ławry i ikony Matki Boskiej Poczajowskiej, z doraźną sytuacją polityczną, wpisaniem ich w mocarstwowy plan rosyjskiego imperium XIX wieku⁴⁵. Ten wymiar służby na pewno odgrywa ważną rolę z punktu widzenia instytucjonalnego, dla wiernych, wszakże, wracających do Kościoła, szukających dróg odnowy duchowej czy wzorców chrześcijańskiego obyczaju, ważniejszy dziś będzie moralny aspekt kultu zakonnika – jego umiejętność rezygnacji ze świata i bezwarunkowe oddanie się Bogu.

Podobne reguły formują kult Teodozego Czernihowskiego. Rządzi nim idea jedności prawosławia kijowskiego i moskiewskiego⁴⁶. O ile święty Poczajowski jest „strażnikiem ziemi rosyjskiej”, o tyle Teodozy „murem obronnym” Cerkwi prawosławnej, powstrzymującym napór wroga zewnętrznego i wewnętrznego – zachodniej „herezji”, łacińskiej „mądrości”, „niedowiarstwa” staroobrzędowców. Jednakże, tak jak w odniesieniu do św. Hioba, w przypadku biskupa Czernihowskiego do wyobraźni ogółu wiernych bardziej obecnie przemawia jego sława surowego ascety, cudotwórcy i opiekuna⁴⁷.

⁴⁴ Temat podjęłam w artykule: *Arsenij Rostowski (Maciejewicz) – obraz świętości* [w:] *Język. Człowiek. Dyskurs*, red. M. H o r d y, H. W a l t e r, W. M o k i e j e n k o, Szczecin 2007, s. 480–492.

⁴⁵ A. N a u m o w, op.cit., s. 178, 181.

⁴⁶ Znamionuje ją np. nadanie sakry biskupiej Teodozemu przez patriarchę moskiewskiego lub nazwanie go „współtrонującym” ze św. Mitrofanem Woroneskim oraz Dymitrem Rostowskim (*Akatyst*, ikos 5).

⁴⁷ *Oficjum (służba)* świętego daje pierwszeństwo temu właśnie przedstawieniu. Wiernym znana jest ponadto historia patronatu Teodozego nad oblężonym Leningradem w czasie II wojny światowej. Jemu przypisuje się przetrwanie miasta dzięki opiece nad „drogą życia” przez zamrożone wody jeziora Ładoga.

Obywatele Rzeczypospolitej na rosyjskich ołtarzach tworzą specyficzną grupę świętych. Charakterystyczna była ich droga do świętości. Pochodzili z innego państwa, reprezentowali elity społeczne, wyróżniali się przynależnością stanową, swoją osobowość formowali poprzez odmienne tradycje historyczne, religijno-oświatowe i polityczne; to one właśnie determinowały obraz ich życia i wzór służby – służby publicznej, otwartej, łączącej sferę *sacrum* i *profanum*, nastawionej na kształtowanie chrześcijanina na podstawie wiedzy naukowej. Kierowani do pracy w nowym kraju, w nowych warunkach spotykali się często z nieufnością, podejrzliwością, czy wręcz niechęcią otoczenia, które ganiło niezrozumiałe „kijowskie porządki”.

W Rosji, od czasu zracjonalizowania życia Cerkwi przez Piotra I, za główne kryterium świętości kanonizowanej uznawano *cludowność* i to ona zasadniczo nadawała formy kultu Małorusinów. Jej rezultatem była dość istotna transformacja świadectwa wiary, jakie dawali oni poprzez swoją działalność pasterską. Normatywne przedstawienia obrzędowe, pisane przede wszystkim dla pokrzepienia wiernych, kreowały postaci w oderwaniu od właściwego im kontekstu. Autorzy przemodelowywali cały system odniesień bohatera do sytuacji zewnętrznej, adaptując fakty sprawiające wrażenie „obcych” do znanej sobie, akceptowalnej rzeczywistości. Praktyki te spowodowały zatarcie indywidualnych rysów świętych z państwa polsko-litewskiego, zunifikowanie typu realizowanej przez nich świętości z tradycyjną świętością „wielkoruską”⁴⁸, co następnie służyło uwiarygodnieniu idei odwiecznej, nierozzerwalnej jedności oraz ciągłości historycznej Świętej Rusi we wszystkich jej przejawach – religijnym, kulturowym, etnicznym i politycznym. Aktualne potrzeby rosyjskiego Kościoła i współczesne rozumienie pojęcia *świętość*, opierające się na osiągnięciach teologii, psychologii czy socjologii, dają szansę, by wizję świętości kijowskich hierarchów pogłębić przynajmniej o fundamentalną dla niej cechę: „uczoność”.

Omówione tu kultury świętych pozostają w ścisłych związkach z sytuacją duchową Cerkwi, ale również z jej rzeczywistością doczesną – miejscem w państwie, warunkami organizacyjnymi, strukturą narodową czy społeczną. Nie tracą nic ze swej aktualności, wprost przeciwnie, są dowodem życia i kontynuacji idei nośnych tak samo dawniej, jak współcześnie. Przykładem może być oczekiwanie na formalne powołanie do nieba kolejnego Małorusina: Innocentego Nierunowicza, następcy Kulczyckiego w eparchii irkuckiej, od wielu lat czczonego lokalnie na Syberii, lub ustanowienie dnia pamięci *Soboru świętych halickich (halicko-rosyjskich)*; 3 kwietnia 2001) dla diecezji lwowskiej patriarchatu moskiewskiego, symbolizującego kanoniczną więź Cerkwi rosyjskiej z najodleglejszymi ziemiami ukraińskimi – w skład *Soboru* wchodzi: św. św. Piotr, metropolita kijowski i moskiewski (†1326), Hiob Poczajowski, Jan Tobolski, Innocenty Irkucki, Paweł Tobolski, Aleksy (Towt, †1909) i Maksym (Sandowicz, †1914).

---

⁴⁸ Zagadnienia te będą opracowywane przeze mnie odrębnie.

THE CITIZENS OF THE POLISH COMMONWEALTH IN THE PANTHEON OF SAINTS OF THE RUSSIAN ORTHODOX CHURCH

S u m m a r y

In the article, the author presents the cults of nine saints, citizens of the Polish-Lithuanian state, who were canonized by the Russian Orthodox Church: Dimitri of Rostov (Tuptalo), Innokentiy of Irkutsk (Kulchitsky), Job of Pochayiv, Theodosius of Chernigov (Polonitsky-Uglitsky), Philophey of Tobolsk (Leshchinsky), John of Tobolsk (Maximovich), Arseny of Rostov (Matssevich), Paul of Tobolsk (Koniushkevich), Anthony of Tobolsk (Stahovsky). Moreover, Russia recognizes the saints canonized by the Kiev Caves Lavra.

The religious significance of the above cults is constantly increasing; at the present moment, the saints who came from the Polish-Lithuanian territories are gaining the same rank and significance as the most important Russian (Great Russian) saints. The scope of their spiritual patronage is gradually widening; they are worshipped as the apostles the enlighteners of the nation, guardians and defenders of the state, the Church, faith and religious unity. The Orthodox Church takes advantage of the cult of these saints to symbolically underscore the canonical bonds that unite the Russian Church with even the most remote of the Ukrainian provinces.